

І. О. Білецька

*д.пед.н., професор кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

МОВА І КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ

Поняття культури прийнято розглядати крізь призму єдиної системи цінностей, що включає поняття культурної ідентичності. У сучасній науці проведено значну кількість досліджень для вивчення культурних взаємодій та явищ, що описуються за допомогою таких понять, як плюралізм, полікультурність, мультикультуралізм, транскультура, міжкультурний діалог і т.д.

У науковій літературі можна зустріти різне трактування поняття «культура», що відображатиме різні аспекти цього складного феномена.

У загальному, культура – це система, духовних цінностей, що розвивається, процес людської творчості. Таким чином, її можна уявити як величезну лабораторію, в якій створюється масштабна система цінностей, збираються воєдино найбільші досягнення людства в різних сферах, це синонім повноцінного життя людини і суспільства [6].

Іншими словами, ядром культури є людська життєдіяльність, тобто культура – це специфічний спосіб діяльності людей, особливий спосіб освоєння людиною навколишнього зовнішнього і внутрішнього світу. Культура не є однорідною за своєю суттю, вона динамічна, створюється, руйнується, перебудовується. Вона сама множинна і включає елементи інших культур. Необхідно також відзначити, що однією з важливих характеристик поняття «культура» є її прийняття представниками соціуму.

Вплив культури на життя людини величезне й оцінити ступінь цього впливу допомагає аналіз її основних елементів. На думку С. Тер-

Мінасової, до компонентів культури, які мають національно-специфічне забарвлення, можна віднести наступні: традиції (або стійкі елементи культури), а також звичаї, що визначаються як традиції в «соціонормативній» сфері культури, і обряди, що виконують функцію неусвідомленого прилучення до пануючих у цій спільноті системі нормативних вимог; побутову культуру, тісно пов'язану з традиціями, внаслідок чого її нерідко називають традиційно-побутовою культурою, щоденною поведінкою (звички представників певної культури, прийняті в деякому соціумі, норми спілкування, а також пов'язані з ними мімічні та пантомімічні коди, що використовуються носіями певної лінгвокультурної спільноти; національні картини світу, що відображають специфіку сприйняття навколишнього світу, національні особливості мислення представників тієї чи іншої культури; художню культуру, яка відображатиме культурні традиції того чи іншого етносу [12, с. 34–35].

Розвиток лінгвокультурологічного напрямку, який передбачає «вивчення й опис кореспонденції мови і культури в синхронній їх взаємодії» [11, с. 216–217], зумовлений прагненням до осмислення феномена культури як специфічної форми існування людини і суспільства в світі. При цьому мова виступає як засіб інтерпретації людської культури, ментальності нації. Основне завдання лінгвокультурології полягає у вивченні способів, за допомогою яких мова втілює в своїх одиницях, зберігає і транслює культуру.

Н. Алефіренко зазначає, що в якості предмета лінгвокультурології виступає світ «вербалізованих цінностей» [1, с. 47–54], які є продуктом духовної і матеріальної діяльності людини, а її зміст складають три компоненти творчої, діяльності людини щодо створення і передачі смислів: мова, свідомість і культура.

За визначенням дослідників, «лінгвокультурна концептологія – предметна галузь лінгвокультурології, обмежена об'єктом дослідження:

семантичними властивостями культурних смислів, що знаходять регулярний вираз у будь-якій етнічній мові» [4, с. 64–72]. Її наближені передумови створені когнітивною лінгвістикою і когнітивною психологією, де були напрацьовані універсальні методики структурного аналізу та фреймового моделювання семантики одиниць ментального лексикону. До завдань лінгвокультурної концептології входить виявлення специфіки конкретного лінгвокультурного наповнення певних універсальних змістовних структур і моделей. Змістовне наповнення концептів як «смислів світоглядних універсалій», у яких фіксуються ціннісні домінанти, що забезпечують розуміння світу і людини, змінюється від культури до культури, від етносу до етносу, від однієї соціальної групи до іншої і від однієї особи до іншої. Вивчення етно- і соціокультурної варіативності цих сутностей дозволить внести певні корективи в структуру базової («усередненої») і модальної (найбільш типової) мовних особистостей, представлених у тій чи іншій лінгвокультурі. На думку В. Маслової, кожен носій мови є одночасно і носієм культури, а отже, мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і тим самим служать засобом прояву основних установок культури [9, с. 63–72].

Г. Вежбицька також відзначає національну обумовленість мови. В той же час, як переконана вона, культурні відмінності неможливо було б дослідити, якби значення всіх без винятку слів були культурноспецифічними, тільки чітко виявлені мовні універсалії можуть створити міцну основу для зіставлення концептуальних просторів, закріплених у лексичних системах різних мов [3, с. 291].

Дослідники підкреслюють, що семантика величезної кількості лексичних одиниць має ті чи інші національні особливості. Національна специфіка семантики виявляється перш за все при порівняльному аналізі лексики, тобто при зіставленні одиниці з її лексичними відповідниками в

іншій мові. Саме завдяки наявності в значеннях слів національно-культурного компонента виявляється самотній характер лексики кожної мови.

Біля витоків осмислення фундаментальної ролі мови в процесі формування етнічного досвіду і світосприйняття, в історії етнічної філософії і культури стояв В. фон Гумбольдт, який вказав на можливість і правомірність іншого, нетрадиційного погляду на напрями та цілі лінгвістичних досліджень. Науковець вважав, що кожна мова має свій характер, в ній ми завжди знаходимо «сплав споконвічно мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації». Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу. Через різноманіття мов для нас відкривається багатство світу і різноманіття того, що ми пізнаємо в ньому, і людське буття стає для нас ширше, оскільки мови у виразних і діючих рисах дають нам різні способи мислення і сприйняття [5, с. 349–373].

Заслуговує на увагу думка К. Хокетта про те, що мови відрізняються одна від одної не стільки тим, що в ній можна висловити, скільки тим, що в ній легше виразити [13, с.122]. Дійсно, мова може сприяти або не сприяти вираженню окремих думок, концепцій, у тому числі філософських систем, хоча, зрозуміло, не може бути причиною їх виникнення.

Згідно з дослідженням Дж. Брунера, володіння мовою (навчання мови) не створює перешкоди у вигляді особливого світу кожної мови. Важливо виділити положення про те, що в залежності від певних умов середовища розвиток пізнавальних процесів може бути вищим, раннім і більш тривалим. Зовсім виключається, мабуть, можливість того, що різні культури породжували абсолютно різні і несумісні типи мислення [2, с. 355].

Дослідники вважають, що мова є проміжною інстанцією між несвідомим (ментальністю) і свідомо-культурним (менталітетом) народу. Так, спочатку відчуваючи на собі вплив етнічного несвідомого, мовна

приналежність створює об'єктивні умови формування певного типу психокультурної діяльності етносу.

Аналогічно тому, як соціокультурні феномени є реалізаторами скриптів і моделей культури, так і факти мови виступають в якості концептуальних форм, і кожна мова виявляється «точкою перетину ментальності і менталітету». На думку Ф. Граус, ментальність встановлює межу між тим, що член спільноти може допустити як прийнятне для спільноти і для себе в якості етнофора, і тим, що він відчуває руйнівним для спільноти і для особистості [7, с. 29].

В цілому, багато вчених відзначають, що досягнути чужу національну мовну картину світу – це значить стати на місце людини – носія іноземної мови, перейняти його «точку світосприйняття», тобто через лексичну систему отримати уявлення про національну ментальність (національну логіку) і національний характер (емоції і засоби їх вираження, моральні пріоритети тощо). Поставлена мета може бути досягнута тільки ціною колосальних інтелектуальних та емоційних зусиль, оскільки фактично передбачає формування другої мовної особистості. Знання цієї сукупності реалій утворює, так звану когнітивну базу, під якою розуміється «певним чином структурована сукупність знань і уявлень, якими володіють всі носії того чи іншого національно-культурного менталітету, всі хто спілкуються тією чи іншою мовою» [8, с. 192]. Домогтися цього в повному обсязі в зрілому віці неймовірно важко.

Якщо схематично підсумовувати судження про характер і зв'язок між етнічною мовою, з одного боку, і етнічною культурою і світосприйняттям з іншого, то їх можна звести до наступних констатацій, визнаючи що існує безліч інших поглядів на сутність такого зв'язку:

1. Визнаючи, безумовний зв'язок між мовою і культурою в широкому сенсі цього слова, багато вчених заперечують причинно-наслідковий характер цього зв'язку.

2. Таки зв'язок класифікується як причинно-наслідковий, але при цьому пропонуються, часом, полярні рішення.

3. Культура, її тип у цілому, навіть спосіб життя визначається мовою, її граматичною і змістовною структурою (Е. Сепір, Б. Уорф та ін.), Згодом Е. Сепір вважав, що мова не може визначати тип культури, мову і культуру не можна порівнювати (пізній Е. Сепір).

4. Мова в обмеженій мірі є «керівництвом» до пізнання дійсності (О. Ахманова). Вона розглядається в тісному зв'язку з фактами суспільного життя його творців і носіїв з їх історією, географією, побутом, культурою і літературою.

5. Сама мова визначається типом культури і залежить від нього (Н. Марр, К. Фосслер, В. Шмідт та ін.).

6. Мова, як і культура, визначається етнічним поглядом на світ, духом народу і його національним характером (А. Вежбицька, В. Любрюкс та ін.).

Як уже зазначалось, останнім часом інтенсивно розвивається новий розділ наукового знання – лінгвокультурна концептологія, найважливішою умовою для появи якої є зміна лінгвістичного системоцентризму антропоцентризмом, в результаті чого лінгвістика вийшла на рівень міждисциплінарної науки, тісно взаємодіючи з культурологією. Така ситуація зумовлена тим фактом, що вивчення культури на сучасному етапі безпосередньо пов'язане з вивченням особливостей свідомості її носіїв, – що знаходить свою репрезентацію на рівні мовного вираження. Сфера аналізу лінгвокультурної концептології поглиблюється у зв'язку з тим, що на зміну дихотомії «мова – культура» приходять трихотомія «мова – свідомість – культура» [10, с. 35].

Отже, лінгвокультурна концептологія як сфера знання пов'язана з вивченням культурних концептів, у яких закріплюються ціннісні домінанти, що лежать в основі розуміння світу і людини з точки зору їх

семантичного наповнення, як з точки зору синхронії та міжкультурного зіставлення, так і на діахронічному рівні. Таким чином, центральною категорією лінгвокультурної концептології є культурний концепт, що знаходить репрезентацію у сфері вербального вираження.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурологический аспект когнитивной семантики. *Русистика: сб. науч. тр. / Укр. асоц. преподавателей рус. яз. и лит.* Киев, 2002. Вып. 2. С. 4–7.
2. Брунер Дж. Психология познания за пределами непосредственной информации. М.: Прогресс, 1977. 412 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Рус. словари, 1999. 416 с.
4. Воркачев С. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки.* 2001. № 1. С. 64–72.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 451 с.
6. Ильенков Э. В. Философия и культура. М.: Политиздат, 1991. 462 с.
7. История ментальностей, историческая антропология: зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996. 254 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: лекц. курс. М.: Гнозис, 2002. 282 с.
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие по филол. спец. Минск: ТетраСистемс, 2001. 272 с.
10. Слышкин Е. Г. Лингвокультурная концептология: становление исследовательского направления. *Этнокультурная концептология:*

межвуз. сб. науч. тр. Волгоград, 2006. Вып. 1. С. 2.

11. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. *Фразеология в контексте культуры: материалы Междунар. симпоз. (Москва, 8-10 июня 1998 г.)*. М., 1999. С. 13–24.

12. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие для студентов и аспирантов вузов, обуч. по специальности «Лингвистика и межкультур. коммуникация». М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. 350 с.

13. Hockett C. F. Chinese versus English: An exploration of the Whorfian theses. *Language in Culture: Proceedings of a Conference on the Interrelations of Language to other Aspects of Culture*. Chicago, 1954. P. 106–123.